

TEMA MONOGRÀFIC

Les Escoles Professionals Nostra Senyora de
l'Esperança del Tribunal Tutelar de Menors
de Barcelona: memòria, històries de vida i
propostes de renovació pedagògica a la dècada
dels setanta

*The Nostra Senyora de l'Esperança Professional
Schools of the Juvenile Court of Barcelona:
memory, life stories and proposals for pedagogical
renewal in the 70s*

Carlos Sánchez-Valverde Visus
ceseuve@gmail.com

Universitat de Barcelona, (Espanya)

Grup d'Investigació de Pedagogia Social (GPS) per a la cohesió i la inclusió social

Data de recepció de l'original: 7-12-2023

Data d'acceptació: 9-05-2024

RESUM

Les dependències que actualment —tardor de 2023— ocupa el Centre Penitenciari de Dones Wad-Ras, a Barcelona, van ser fins al 1983 les Escoles Professionals Nostra Senyora de l'Esperança del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona (TTMB). El centre, inaugurat el 1946, incorporava inicialment una Casa d'Observació, on estava ubicat el laboratori psicotècnic del TTMB. Va ser concebut com a reformatori i durant 37 anys va estar actiu, passant per diferents avatars que es presenten de manera

resumida en aquesta col·laboració. També es presenten exemples de memòria de vida de les experiències d'alguns dels nens i adolescents que van passar la seva infantesa al centre, inscrivint el model de resposta social en el correccionalisme que imperava en aquell moment. I es descriuen algunes de les situacions viscudes al centre a inici de la dècada dels setanta que van anunciar el moviment de renovació pedagògica de la resposta social a la infància vulnerable que des de l'educació social i el Centre de Formació d'Educadors Especialitzats (CFEEB) es va liderar en aquells anys.

PARAULES CLAU: reformatori, laboratori psicotècnic, renovació, històries de vida, memòria, educació social

ABSTRACT

The buildings that currently, as of all of 2023, house the Barcelona Correctional Facility for Women Wad-Ras were, until 1983, the Nostra Senyora de l'Esperança Professional Schools of the Barcelona Juvenile Court (TTMB). The center, inaugurated in 1946, incorporated an Observation House, where the psychotechnical laboratory of the TTMB was located. It was designed as a reformatory, and it operated for 37 years, going through different up and downs that are presented in a summarized way in this collaboration. Examples of life memories of the experiences of some of the children and adolescents who spent their childhood in the center are also presented, framing the model of social response in the correctionalism that prevailed at that time. And we describe some of the situations experienced at the center at the beginning of the 1970s that led to the movement in pedagogical renewal of the social response to vulnerable children that from Social Education and the Training Center for Specialized Educators, CFEEB, took the lead in those years.

KEY WORDS: reformatory, psychotechnical laboratory, renewal, life stories, memoir, social education

RESUMEN

Las dependencias que actualmente —otoño de 2023— ocupa el Centro Penitenciario de Mujeres Wad-Ras en Barcelona albergaron hasta 1983 a las Escuelas Profesionales Nuestra Señora de la Esperanza del Tribunal Tutelar de Menores de Barcelona (TTMB). El centro, inaugurado en 1946, incorporaba inicialmente una Casa de Observación, en la que estaba ubicado el laboratorio psicotécnico del TTMB.

Fue concebido como reformatorio (casa tutelar) y durante 37 años estuvo operativo, pasando por distintos avatares que se presentan de forma resumida en esta colaboración. También se presentan ejemplos de memoria de vida de las experiencias de algunos de los niños y adolescentes que pasaron su infancia en el centro, inscribiendo el modelo de respuesta social en el correccionalismo que imperaba en ese momento. Y se describen algunas de las situaciones vividas en el centro a inicios de la década de los setenta que anunciaron el movimiento de renovación pedagógica de la respuesta social a la infancia vulnerable que desde la educación social y el Centro de Formación de Educadores Especializados (CFEEB) se lideró en esos años.

PALABRAS CLAVE: reformatorio, laboratorio psicotécnico, renovación, historias de vida, memoria, educación social

I. INTRODUCCIÓ

L'espai urbà que actualment ocupa el Centre Penitenciari de Dones Wad-Ras,¹ al carrer del Doctor Trueta, 76-98, al popular barri del Poblenou de Barcelona, va ser, fins als anys quaranta del segle xx, el camp de futbol d'una de les institucions més importants de la Junta Provincial de Protecció de Menors de Barcelona (JPPMB): el Grup Benèfic Wad-Ras. Aquest grup va ser conegut, els darrers anys de la II República, com a Grup d'Infants Jean Jacques Rousseau, i, des de 1955, com a Institut Ramon Albó. Es trobava situat a l'altre costat del carrer de Wad-Ras, avui carrer del Doctor Trueta.

¹ Les fonts fonamentals en l'elaboració d'aquest treball són: TRIBUNAL TUTELAR DE MENORES DE BARCELONA. *XXV Años de labor, 1921-1946. Crónica de los actos conmemorativos del XXV aniversario de su fundación*, Barcelona: La Hormiga de Oro, 1947; SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. *La Junta de Protección a la Infancia de Barcelona, 1908-1985. Aproximación histórica y Guía Documental de su Archivo*. Tesis Doctoral presentada a la Universitat de Barcelona. (2007). <https://www.tesisenred.net/handle/10803/2917#>. [últim accés: 22/04/2024]; el Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya, ANC: FONS ANC1-334 / JUNTA DE PROTECCIÓ DE MENORS DE BARCELONA [vegeu l'enllaç a la descripció del fons. La referenciació als lligalls d'aquest fons es realitza seguint la catalogació recollida al capítol 4 de la tesi, pàgina 275 i següents]; i LED CAPAZ, P. *Dos experiencias concretas en trato reeducacional con juventud delincuente de Barcelona (1970-1972)*. Tesina de llicenciatura presentada a la Universidad Complutense de Madrid. (1973). <https://hdl.handle.net/20.500.14226/1177> [últim accés: 22/04/2024].

Imatge 1. Exterior del Grup Benèfic Wad-Ras a l'inici dels anys quaranta, on es pot observar el solar amb el camp de futbol a l'esquerra (Fons Brangulí, ANC)²

A mitjan dècada dels quaranta, es va construir un centre de reforma o casa tutelar a Barcelona, conegut amb diferents denominacions als arxius oficials com el centre de reforma del carrer d'Àlaba i les Escoles Professionals Nostra Senyora de l'Esperança, entre d'altres. Aquest centre incloïa la Casa d'Observació i estava sota la dependència del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona (TTMB).

Les instal·lacions van ser inaugurades el 10 d'octubre de 1946, seguint el projecte de l'arquitecte Josep Maria Sagnier, fill d'Enric Sagnier. Aquest últim havia estat l'arquitecte responsable del projecte de construcció del Grup Benèfic el 1915. La proposta arquitectònica del nou centre era semblant a la de l'edifici del Grup Benèfic, amb l'objectiu de mantenir una sensació de continuïtat en el disseny urbà de la zona.

² El Fons Brangulí, FONS ANCI-42 / BRANGULÍ (FOTÒGRAFS), dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya - ANC, conté més de 700 fotografies relacionades amb la Junta Provincial de Protecció a la Infància i el Tribunal Tutelar de Menors, dues institucions de Barcelona. Aquestes fotografies cobreixen un ampli període temporal, des de la segona fundació de les institucions el 1911 fins al final dels anys seixanta.

Imatge 2. Casa d'Observació i Escoles Professionals el 1946 (Fons Brangulí, ANC)

2. EL CENTRE DE REFORMA: INSCRIPCIÓ I BREU RECORREGUT HISTÒRIC

La gestació d'aquesta institució va ser una mica accidentada, ja que va necessitar una intervenció activa de qui aleshores era el president del TTMB, Ramon Albó,³ per imposar la seva construcció amb càrrec als pressupostos de la JPPMB. Aquesta institució havia manifestat moltes resistències a fer-ho, ja que considerava que era una invasió de competències.

Al principi dels anys quaranta, el TTMB⁴ va reclamar ajuda a la JPPMB per poder crear un centre de reforma. Davant dels intents de la JPPMB per evitar el tema, el TTMB es va posar en contacte amb el Consell Superior de Protecció de Menors. Es va ordenar a la Junta que, amb els seus sobrants

³ Qui havia estat reposat pel règim franquista des del 1939 com a jutge president del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona i vicepresident de la Junta Provincial de Protecció de Menors de Barcelona era Ramon Albó. La trajectòria i figura de Ramon Albó presenten clarobscurs importants. Per aprofundir en el personatge i la seva projecció, podeu consultar: SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. *Ramón Albó, luces y sombras en su relación con la Educación Social. Una revisión histórica y pedagógica*, València: Monografies i Aproximacions, [Universitat de València], vol. 47, 2024.

⁴ El procés està força ben reflectit als lligalls f490 i f491 de l'Arxiu de la Junta de Protecció de Menors de Barcelona (AJPPMB).

pressupostaris⁵ i com a part de la seva funció de promoció, es fes càrrec de la construcció del centre.

Quan es va inaugurar, la direcció del centre va quedar en mans dels salesians⁶. Aquest centre estava format per la Casa d'Observació, una secció d'internat, escoles, tallers, la capella i un pavelló per al personal directiu. A la Casa d'Observació, hi havia un laboratori psicotècnic, que des de 1948 estava dirigit per Josep Joan Piquer Jover. També hi havia una exposició de material i estadística, així com una biblioteca especialitzada i pública de Psicologia Aplicada.

El centre de reforma estava concebut per acollir 250 nens, als quals s'havien d'afegir els 50 de la Casa d'Observació; per tant, la població total seria d'uns 300 interns.

Imatge 3. Les dues institucions els anys setanta (Fons Brangulí, ANC)

⁵ La JPPMB era una institució ben dotada pressupostàriament, ja que des del 1911 era la destinatària de l'impost del 5% d'espectacles, un impost que extreia i gestionava directament, sense dependre de l'Administració o del govern de torn. Del total dels ingressos de les juntes —dels quals la recaptació d'un 5% era la part principal—, cada junta enviava al Consell Superior de Protecció de Menors un 2%, dedicava un 10% a personal i material, un 30% a repressió de la mendicitat; i del romanent, havia de dedicar un mínim del 30% al Tribunal Tutelar de Menors (TTM) corresponent de la província, i destinar la resta a altres finalitats de protecció a la infància assignades a les juntes provincials. Aquest sistema estava establert per la Reial ordre de Governació de 19 d'abril de 1922 (publicada a la *Gazeta* del 20 d'abril). https://www.boe.es/diario_gazeta/comun/pdf.php?p=1922/04/20/pdfs/GMD-1922-110.pdf [últim accés: 22/04/2024].

⁶ És força interessant el discurs justificatiu que va fer Ramón Albó, Juge President del TTMB, en la inauguració del centre, sobre els motius de l'elecció dels salesians com a gestors del que es volia fos «*un veritable Institut de l'Aprenent*». Vegeu TRIBUNAL TUTELAR DE MENORES DE BARCELONA. *XXV Años de labor...* *Op. Cit.* p. 42. [L'adaptació al català és nostra].

Quan, per raons de tipus financer —disconformitat amb les assignacions atorgades pel funcionament—, els salesians van abandonar la gestió, les Escoles Professionals van ser gestionades posteriorment pels escolapis,⁷ en un curt període que va anar des del 1949 fins al 1951. A partir del 1951 i fins al 1972, el centre va ser gestionat directament per personal funcionari del TTMB. Durant aquest període, el director va ser Joaquim Vives de la Cortada Pagès, des de 1951 fins a la primavera de 1970, i Marià Samaranch Kirner, durant la resta de 1970.⁸

A partir del conflicte generat per les innovacions pedagògiques i institucionals en la dinàmica del centre —un aspecte que estudiarem amb més detall— i que va culminar amb la sortida forçada, el novembre de 1970, de Marià Samaranch i de l'equip d'educadors que les havien impulsat, es va iniciar un període de transició. Finalment, el TTMB va confiar la gestió del centre als terciaris caputxins, a partir del 7 de febrer de 1972.⁹

El 5 de maig de 1983, el centre es va traslladar a Vallvidrera, a la carretera del Tibidabo, a les instal·lacions que fins llavors havia ocupat el centre Nostra Senyora dels Àngels¹⁰. En aquest moment, va canviar el nom pel de Col·legi de l'Esperança. Els amigonians van deixar de gestionar aquesta institució el 4 de febrer de 1994.

Les dependències de les Escoles Professionals van ser reconvertides, des del 1983 fins a l'actualitat, en el centre penitenciari de dones. Paral·lelament, a principi dels anys setanta, l'Institut Ramon Albó —anteriorment, Grup

⁷ Els dos anys de presència dels escolapis al centre, hi actuà com a director el pare Calassanç Balañá i Tapiol. Vegeu: GALIMANY, R. P. *Calasanz Balañá i Tapiol. Vallencs Il·lustres que no són a la galeria*. <https://romangalimany.cat/2023/08/26/p-calasanz-balana-i-tapiol/> [últim accés: 22/04/2024].

⁸ Com a curiositat, aquests dos directors havien estat educadors del Grup Benèfic Wad-Ras (des de 1955, Institut Ramon Albó), al centre de la JPPMB, situat a l'altre costat del carrer. Les seves col·leccions personals de fotografies, que documenten moltes de les seves activitats, es poden consultar a l'Arxiu Nacional de Catalunya. A més, una còpia d'aquestes fotografies és accessible a les dependències de l'Arxiu Històric del Poblenou. <https://www.arxiuhistoricpoblenou.cat/> [últim accés: 22/04/2024].

⁹ Les dates s'han extret de la pàgina web de la història de la congregació. <https://www.amigonianos.org/historia-de-la-congregacion/> [últim accés: 22/04/2024]. Per aprofundir en la presència i continuïtat dels terciaris caputxins en les institucions de reforma de menors al nostre país, es pot acudir a VIVES AGUILLELLA, J. A. *Amigonianos, 125 años (1889-2014)*, Madrid: SURGAM Editorial, 2015. http://javives.es/libros/Revistas/638_21868_AMIGONIANOS_125.pdf [últim accés: 22/04/2024]; i a SÁNCHEZ-VALVERDE Visus, C. *Ramón Albó, luces y sombras... Op.Cit.* p. 152-164.

¹⁰ Aquest centre havia estat creat per la JPPMB al 1945 i, donada la seva ubicació, actuava com a sanatori temporal per als nens amb problemes respiratoris, molts d'ells del Grup Benèfic. Les seves instal·lacions ara les ocupa l'Escola Judicial. Vegeu [URL: <https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Escuela-Judicial/ESCUELA-JUDICIAL--BARCELONA->]. Últim accés: 22/04/2024]

Benèfic Wad-Ras— es va traslladar a Mollet del Vallès. L'edifici original va ser enderrocat poc abans dels anys vuitanta. Actualment, a l'illa que ocupava —proprietat de l'Ajuntament de Barcelona— s'ubiquen diversos equipaments escolars i educatius, entre els quals destaca l'IES Icària.¹¹

Fruit d'una confusió, en la qual probablement va tenir un paper significatiu el tractament mediàtic de la crisi plantejada l'any 1970 amb l'expulsió de l'equip educatiu dirigit per Marià Samaranch, no parlava de l'Esperança, sinó del «reformatori de Wad-Ras» per referir-se al centre, tot i que mai no en va ser la denominació oficial.¹² És important recordar que el centre que va portar el «cognom» Wad-Ras fins a mitjan dècada dels cinquanta va ser el Grup Benèfic Wad-Ras. Aquesta confusió de vegades ha provocat errors en l'assignació de la història dels dos centres i ha contribuït a la seva identificació equivocada.¹³

3. LES ESCOLES PROFESSIONALS NOSTRA SENYORA DE L'ESPERANÇA: DESCRIPCIÓ GENERAL DEL CENTRE

La primera cosa que sorprèn és la denominació, però cal tenir present que tant la JPPMB com el TTMB havien fet de la formació professional l'eix conceptual del seu discurs i de la seva acció des dels anys trenta.¹⁴

Fins i tot, encara que el seu nom oficial no va canviar, el Grup Benèfic Wad-Ras, situat a l'altre costat del carrer, va incorporar aquest nom a la seva façana, com es pot veure a la imatge 5.

¹¹ Vegeu la pàgina web de l'institut actual: <http://www.institucaria.cat/> [últim accés: 22/04/2024].

¹² Com a exemple d'aquesta confusió en els mitjans de comunicació de l'època, vegeu l'article de PUIG BELLACASA, J. M. «El reformatorio de la calle Wad-Ras no será clausurado por el momento», *La Vanguardia*, 13 de desembre de 1970. Mira d'aclarir que el centre que sí que es traslladava era l'Institut Ramón Albó a Mollet del Vallès.

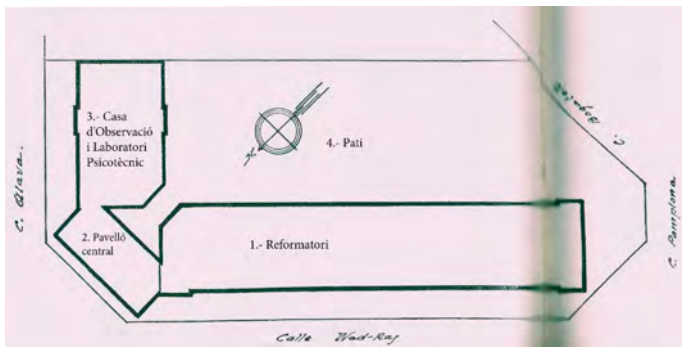
¹³ Es pot comprovar que encara perdura, a tall d'exemple, en aquesta nota de premsa de l'Ajuntament de Barcelona: https://ajuntament.barcelona.cat/santmarti/ca/noticia/la-presos-de-wad-ras-i-la-de-la-trinitat-vella-tancar-an-abans-del-2027-2_1049932 [últim accés: 22/04/2024]; en aquesta altra notícia: <https://catalunyametropolitana.cat/2023/06/28/les-agents-culturals-de-wad-ras/> [últim accés: 22/04/2024], o també en aquesta entrada de «Lo Carranquer»: <http://locarranquer.blogspot.com/2015/12/josep-joan-piquer-i-jover-un-home-de-la.html> [últim accés: 22/04/2024].

¹⁴ GODÀS I VILA, F. «La formació professional a la Protecció a la Infància», *V Jornades d'història de l'educació als Països Catalans*, Vic: EUMO, 1984, p. 212-223.

Imatges 4 i 5. Xamfrà del pavelló central de les escoles per on es feia l'entrada els anys cinquanta. I l'entrada al Grup Benèfic Wad-Ras a la mateixa època (Fons Brangulí, ANC)

L'Esperança ocupava part d'una illa irregular delimitada pels carrers d'Àlaba, de Wad-Ras, de Pamplona i del Bogatell. La planta del centre disposava de tres edificis, cadascun amb un ús específic inicialment, i un gran pati interior. El reformatori estava situat al carrer de Wad-Ras; la Casa d'Observació, al carrer d'Àlaba, i l'edifici del pavelló central, al xamfrà.

Imatge 6. Planta de l'edifici de les Escoles Professionals Nostra Senyora de l'Esperança, amb indicació dels usos (Font: Tribunal Tutelar de Menores de Barcelona. XXV años de labor... Op. cit. p. 58-2 i 3)

Dels edificis 2 i 3, disposem dels plànols —els adjuntarem més endavant— i de diverses imatges, probablement fruit del reportatge que es va fer quan van ser inaugurats. En canvi, del reformatori, només en tenim algunes fotografies de l'exterior, on sembla que la factura constructiva era de menys qualitat, en comparació amb la resta (vegeu la imatge 2).

El que podem dir de les dependències de l'edifici, basant-nos en la reconstrucció dels records de diferents interns de final dels anys cinquanta, és que tenia una estructura de passadissos en creu, amb les escales situades al centre de l'edifici per facilitar l'accés a les diferents estances: el semisoterrani albergava serveis com les cuines, les dutxes i alguns tallers; a la planta baixa es trobaven la capella, la sala de música amb una pianola, la sala de televisió —que va ser introduïda a partir de la dècada dels seixanta—, aules, tallers i menjadors, entre altres espais; la segona i tercera plantes estaven destinades als dormitoris dels interns; finalment, al terrat, hi havia la bugaderia.

Aquesta distribució mostrava una disposició funcional per a les activitats diàries del centre i proporcionava espais per a l'educació, l'activitat recreativa i el descans dels residents.

Del pati, sí que en tenim imatges. N'adjuntem dues amb vint anys de diferència, de les dècades dels anys quaranta i seixanta, que mostren que se sortia al pati per una porta situada enmig de l'edifici, coincidint amb la pota curta de la creu de passadissos de l'edifici originalment destinat a reformatori, entre el semisoterrani i la planta baixa. Les escales que es veuen al fons a l'esquerra, conegudes entre els nois com el «pont de Carpanta», van ser eliminades a mitjan dècada dels anys seixanta.

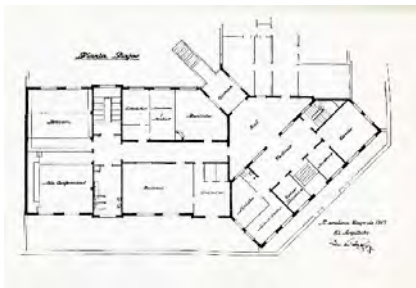
Imatges 7 i 8. Pati de les Escoles Professionals Nostra Senyora de l'Esperança, els anys quaranta i els anys seixanta (Fons Brangulí, ANC)

Al racó del pati, a prop de l'avinguda del Bogatell, hi havia uns excusats d'estil turc. Al costat, hi havia una rampa, coneguda pels nois com «la Subideta», la qual conduïa a una porta i a uns murs amb vidres trencats per evitar

que els interns s'escapessin. Tot i això, en alguna ocasió es va descobrir que més d'un intern havia intentat escapar-se durant la nit a través de les finestres utilitzant llençols.

4. LA CASA D'OBSERVACIÓ I EL LABORATORI PSICOTÈCNIC DEL TTM DE BARCELONA

La distribució de les dependències inicialment previstes¹⁵ mantenia una separació entre la Casa d'Observació, el centre de reforma i el pavelló central. A la Casa d'Observació, els nens hi romandrien al voltant de dos mesos. Estava equipada per a 50 nois, repartits en dues famílies —púbbers i impúbbers— de 25 cada una, que ocupaven les plantes primera i segona (vegeu-ne els plànols a la imatge 9). A cada planta, hi havia dues àmplies dependències amb vuit espais aïllats (cel·les) i una altra amb disset llits.¹⁶ També hi havia lavabos, una aula, menjador, sala de jocs i de treballs manuals.

Imatges 9 i 10. A la primera, els plànols de les plantes primera i segona, on hi havia les famílies de la Casa d'Observació i del pavelló central (habitatsges del personal directiu). A l'altra, la planta baixa de la Casa d'Observació (laboratori) i del pavelló central (Font: TRIBUNAL TUTELAR DE MENORS DE BARCELONA. XXV años de labor... Op. cit. p. 56-3 i 4)

Amb els anys, moltes d'aquestes dependències van abandonar l'ús que havien tingut inicialment i van ser condicionades per a altres finalitats, com sastreria o farmaciola, i incorporades a la dinàmica del centre. Resulta força curiós que, a conseqüència del conflicte per la renovació pedagògica de l'any

¹⁵ Seguint el que recull el TRIBUNAL TUTELAR DE MENORS DE BARCELONA. XXV Años de labor... Op. cit.

¹⁶ Als plànols, solament se'n veuen onze.

1970, el TTMB plantegés com a solució reconvertir el centre en la Casa d'Observació del TTMB i de Classificació de la JPPMB, la qual cosa indica que havia perdut aquesta funció. Es va buscar un altre indret per a la Casa Tutelar (reformatori),¹⁷ però no sabem si aquest canvi es va fer completament. Sí que consta que, a partir de l'arribada dels caputxins terciaris, es va remodelar el centre. S'afegí un edifici al pati, a la part de Casa d'Observació, i l'edifici 1 va quedar pràcticament en desús.

El laboratori (vegeu-ne els plànols a la imatge 10) estava situat a la planta baixa de la Casa d'Observació, a l'edifici que donava al carrer d'Àlaba. Malgrat que molts dels espais que ara descriurem van canviar també de funció a partir dels anys cinquanta, un mínim de funcionament del laboratori es va mantenir fins als anys seixanta.

4.1. Descripció de les dependències del laboratori i imatges

Aportem les imatges originals de com eren els espais quan foren inaugurats, seguint les nomenclatures dels plànols.

- Rebedor / Sala d'observació. A l'entrada del laboratori, el rebedor era utilitzat com a sala d'observació espontània, on, després d'establir el primer contacte i de la primera conversa de benvinguda, s'observava els jocs que els nois triaven de manera lliure.¹⁸ A la saleta adjacent, s'observaven sistemàticament les reaccions dels nois als jocs que els havia preparat l'observador.

Imatges 11 i 12. Laboratori psicotècnic. Rebedor / Sala d'observació amb jocs (11). Saleta d'observació (12) (Fons Brangulí, ANC)

¹⁷ Vegeu la nota del TTMB: «El reformatorio de Wad-Ras pasará a ser Casa de Observación», *La Vanguardia*, 25 de desembre de 1970.

¹⁸ Els anys setanta, aquesta sala es feia servir com a sala de la televisió.

- Gabinets. A la part interior de l'edifici, hi havia dues cabines on es feien algunes de les proves.

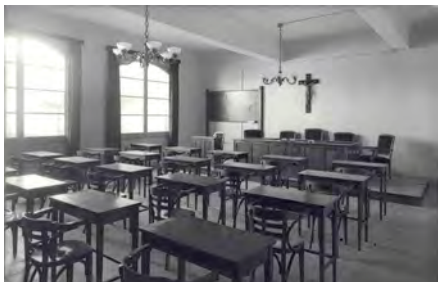
Imatges 13 i 14. Cabines del laboratori psicotècnic i sala del material (Fons Brangulí, ANC)

- Sala del material. Albergava una exposició permanent del material de les proves, que es portava als gabinets o cabines. També hi havia dues grans taules per classificar i tabular les dades dels expedients, així com per facilitar el traçat de gràfics de grans dimensions.

Imatges 15 i 16. Nens fent proves al laboratori psicotècnic del TTMB (Fons Brangulí, ANC)

- Sala de conferències. Amb capacitat per a vint persones, albergava les sessions científiques que organitzava el laboratori psicotècnic.

Imatges 17 i 18. Sala de conferències i biblioteca del laboratori psicotècnic del TTMB (Fons Brangulí, ANC)

- Biblioteca. La biblioteca del centre disposava d'un servei d'intercanvi entre les publicacions de l'Obra de Protecció de Menors de Barcelona, que manejava més de seixanta de revistes, quaranta de les quals eren estrangeres, especialitzades en qüestions infantils i juvenils.¹⁹
- Direcció, secretaria i arxiu. S'hi guardaven els expedients dels nois, models de fitxes, gràfics i estadístiques, entre altres elements.

Imatges 19 i 20. Despatx de la direcció i de la secretaria, i arxiu del laboratori psicotècnic (Fons Brangulí, ANC)

El despatx per al metge psiquiatre, que els primers anys degué ser Claudi Bassols, estava situat al vestíbul, annex al laboratori i a la direcció de l'establiment.

La secció de fotografia estava situada al semisoterrani, amb una cabina per fer les fotografies i un petit laboratori per revelar-les. Es feia una fotografia dels nois en el moment d'ingressar a l'establiment, amb la indumentària amb què

¹⁹ Els anys setanta, es feia servir com a sala d'estudi dels nens.

venien del carrer, i una altra després d'haver-se dutxat, per deixar constància del tipus constitucional. La fitxa del laboratori incorporava la fotografia del noi i l'informe que es lliurava a les oficines del Tribunal i a la institució a què era destinat.

4.2. Trets de la història del Laboratori Psicotècnic del TTMB

El Laboratori Psicotècnic del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona es va consolidar a final dels anys vint, quan Lluís Folch i Torres²⁰ en va assumir, el 1925, la direcció tècnica. Els seus antecedents es troben en el laboratori que Folch i Torres havia establert al Grup Benèfic Wad-Ras, centre del qual va ser el primer director entre els anys 1914 i 1928. Allí, Folch i Torres va desenvolupar una tasca important de sistematització dels procediments d'observació i classificació dels nens i nenes que eren atesos per la Junta Provincial de Protecció a la Infància de Barcelona (JPPIB) i el TTMB —a partir de 1921. També va consolidar els protocols de psicometria a Catalunya.

Imatge 21. Laboratori del Grup Benèfic cap al 1918. Al fons, Folch i Torres (Fons Brangulí, ANC)

²⁰ FOLCH I SOLER, LL. *Lluís Maria Folch i Torres. Periodista, artista i educador*, Palau-solità i Plegamans: Fundació Folch i Torres, 2012. Altres fonts: SÁIZ, M. i SÁIZ, D., «El trabajo precursor de Lluís Folch i Torres en la evaluación psicológica pericial del menor», *Revista de historia de la psicología*, vol. 30, núm. 2 (2009), p. 335-344. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3043426.pdf> [últim accés: 22/04/2024].

Els anys trenta, amb la II República, el Laboratori Psicotècnic del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona va ser dirigit per un amic i company de militància de Folch i Torres i de Ramon Albó, Claudi Bassols Iglesias, pediatre que va formar part del TTMB com a metge des de la seva creació, el 1921. Sota les ordres d'Eugenio Cuello Calón, jutge del TTMB durant la II República, Bassols va actuar com a nexa entre diversos actors clau, com Folch i Torres i Josep Joan Piquer Jover, ja després de 1939.

Jospe Joan Piquer i Jover va ser un referent tècnic durant tota la postguerra per a la JPPMB i per al TTMB. Va ser l'alma mater del Laboratori fins als anys seixanta. Nascut el 1911, després de deixar el seminari els anys trenta, es va especialitzar en Pedagogia. Va començar la carrera com a educador a l'Escola-Granja de Palau-solità i Plegamans del Patronat de la Infància Abandonada, sota la tutela de mossèn Josep Pedragosa, on va treballar en l'acció socioeducativa amb nens i nenes vulnerables.

Imatges 22 i 23. Josep Joan Piquer i Jover passa un test a nens i els llegeix un conte durant unes colònies els anys trenta (fotografies cedides per la seva filla, Rosa Maria Piquer i Pomés)

També va col·laborar amb Emili Mira a l'Institut Psicotècnic de la Generalitat. Els seus primers treballs, basats en les experiències obtingudes en l'Escola-Granja i en altres reflexions pedagògiques —sobre les fitxes paidològiques o l'ús del cinema a l'escola, entre altres temes—, van ser publicats els anys 1934, 1935 i 1936 al *Butlletí dels Mestres*.²¹

Després de la guerra civil, va acceptar diferents encàrrecs al Grup Benèfic Wad-Ras, on va ser pedagog des de 1940, i n'assumí la subdirecció entre 1940 i 1948. També treballà al laboratori psicotècnic del TTMB,²² del qual arribarà

²¹ Vegeu els números de la publicació a: https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/publicaciones/numeros_por_mes.do?idPublicacion=1381 [últim accés: 22/04/2024].

²² AJPMB, lligall f455.

a ser el director, succeint Claudi Bassols des de 1948. A més, va formar part de la revista *Pro Infancia y Juventud* de la JPPMB i en va ser redactor en cap de 1950 a 1962.

Imatges 24. Piquer i Jover fan proves a un nen en el laboratori psicotècnic; anys quaranta (Fons Brangulí, ANC)

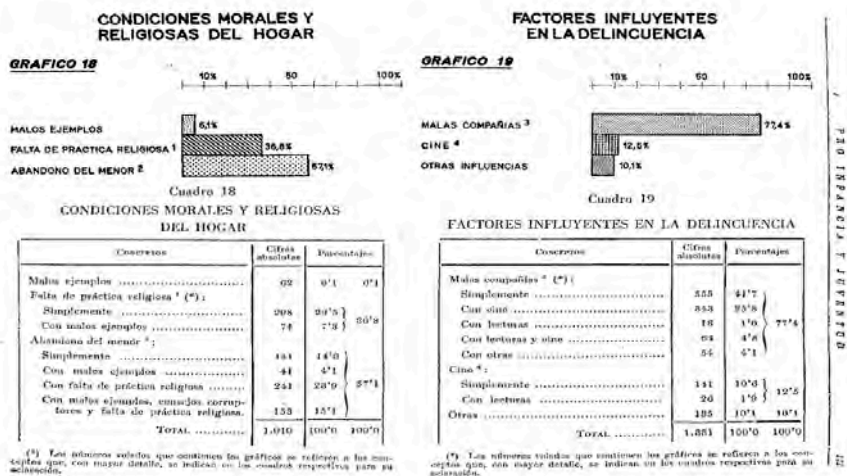
Durant dècades, Piquer va ser el referent del discurs pedagògic de la JPPMB i un dels principals defensors de la necessitat de formació dels educadors que treballaven a les seves institucions.²³

Pel conjunt de la seva obra, Josep Joan Piquer i Jover va rebre diverses distincions significatives: l'any 1946, va ser reconegut amb el premi Pelfort de la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País per un treball sobre els infants abandonats de la postguerra, titulat «El niño abandonado y delincuente».²⁴ Va ingressar a la Secció de Pedagogia del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), on va ocupar la secretaria a Barcelona fins a l'any 1981. El 1976, va ser guardonat amb el premi Ciutat de Barcelona d'assaig.

²³ PIQUER I JOVER, J. J. «Antecedentes para el estudio de un estatuto del personal educador», *Pro Infancia y Juventud*, [Barcelona], vol. 4, núm. 84 (1954), p. 115-126; PIQUER I JOVER, J. J. «La formación de los educadores de niños privados de hogar. Bases para el establecimiento de una nueva profesión social», *Perspectivas pedagógicas*, [Barcelona], separates 29 i 30, 1972, p. 23-51; i la seva publicació, PIQUER I JOVER, J. J. *Hacia la preparación y especialización del personal educador. Ponència XVII Asamblea de la Union de Tribunales Tutelares de BCN*, Barcelona: Gráficas Marina, 1958.

²⁴ AJPPMB, lligall f1030. Conté la prova d'impremta de la publicació PIQUER I JOVER, J. J. *El niño abandonado y delincuente. Consideración etiológica y estadística sobre algunas fallas del juicio moral en la conducta del niño español de postguerra*. Repertorio bibliográfico, Madrid: CSIC, 1946.

Entre les aportacions significatives de Piquer i Jover, a més de reclamar formació especialitzada per als educadors, cal destacar les seves recerques empíriques destinades a sistematitzar l'etologia que portava aquests nens i nenes a necessitar l'atenció del TTMB. Aquestes investigacions, així com altres contribucions teòriques i presentació d'experiències, van ser publicades principalment a la revista *Pro Infancia y Juventud*.²⁵

Imatge 25. Revista *Pro Infancia y Juventud*, número 77, 1961²⁶

En una personalitat analítica i empírica tan rigorosa com la de Piquer i Jover, sobta que faci una referència contínua a factors com a la falta de pràctica de sagraments, l'exposició al cinema, els mals exemples, etc., com a predisposadors a la delinqüència, sense fer una referència explícita a les condicions socioeconòmiques dels nens i nenes com un dels components més importants. Potser eren els signes de l'època.

²⁵ GALLARDO CRUZ, J. A. «José Juan Piquer y Jover: redactor jefe de la revista *Pro Infancia y Juventud*», *Revista de Historia de la Psicología*, vol. 28, núm. 2/3 (2007), p. 267-273. <https://dialnet.unirioja.es/download/articulo/2383552.pdf> [últim accés: 22/04/2024].

²⁶ Es pot accedir al número sencer de la revista a: https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/2917/04.CSV_PARTE_4.pdf?sequence=4&isAllowed=y. [últim accés: 22/04/2024]

5. EL CONTEXT DE L'ATENCIÓ A LA INFÀNCIA A PARTIR DELS ANYS QUARANTA: DE LA INFÀNCIA EN PERILL A LA INFÀNCIA PERILLOSA

El franquisme va representar una catàstrofe per a l'acció social general i, particularment, per a la dirigida a la infància a Espanya. Els modestos progressos aconseguits durant la II República van ser erradicats i es van restablir grans institucions d'asil, sense coeducació, sota la fèrula d'ordes religiosos, o amb «vigilants» i «zeladors» —no professionals de l'educació— als centres públics. Aquests centres estaven gairebé militaritzats, concebuts i funcionant com si fossin casernes.²⁷

Durant el franquisme, el context tècnic es va caracteritzar per la reinstauració i adopció de models correccionalistes, particularment en la seva expressió més integrista i catòlica, que es va establir a Espanya des de 1939. Aquest model contrastava amb els sistemes més garantistes i rehabilitadors que es desenvolupaven a Europa durant aquell període, especialment relacionats amb l'educació social i els serveis socials, una línia que havia començat durant la II República al nostre país. El còctel va quedar completat amb la creació de noves institucions, sota la direcció de la Falange —l'organització política del règim franquista—, com va ser el cas de l'INAS. Per aquestes institucions van passar milers de nens i nenes, que hi van rebre una estranya atenció més tenyida d'ensinistrament ideològic que de cura i protecció.²⁸

L'escenari de la postguerra, caracteritzat per la pobresa generalitzada i la fam, va contribuir a situacions d'un alt grau d'afectació per als infants. Es van experimentar augments significatius en les necessitats d'atenció a causa de la malnutrició, els abandonaments, l'orfenesa provocada per la guerra, i els nens i nenes deixats sols amb els seus pares empresonats, entre altres causes.²⁹

Tan importants eren les necessitats que molts dels centres van haver de duplicar la capacitat d'acollida. A tall d'exemple, el Grup Benèfic Wad-Ras va multiplicar per dos el nombre de llits dels grups, i els acollits passaren de 400 a 800.

Les Escoles Professionals Nostra Senyora de l'Esperança, com hem vist abans, inicialment mantenien un espai amb una estructura més tancada

²⁷ Per a una revisió general dels diferents models històrics de resposta social a la infància que s'han succeït al nostre país, SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. *La Junta de Protección...* *Op. cit.*

²⁸ *Ibid.*, p. 626-632.

²⁹ La magnitud de la tragèdia que la guerra civil va provocar en la infància es pot veure en les dades recollides per PIQUER I JOVER, J. J. *El niño abandonado y delincuente...* *Op. cit.*

d'observació i reclusió, i fins i tot amb algunes cel·les, i una altra d'internat reformatori. Però, com a fruit d'una gestió sempre deutora de la massificació, de les condicions socioeconòmiques de l'època i del model de resposta social imperant al franquisme, van acabar acollint sobretot nens de protecció —la major part de la seva població—, és a dir, nens que no eren de reforma. A la pràctica, doncs, actuaven com a institució pròpia del TTMB i com a institució auxiliar de la JPPMB.³⁰

Aquest «totum revolutum» no s'explicava únicament per la subsidiarietat de les institucions de la JPPMB respecte del TTMB. Curiosament, en aquesta actitud i acció paternalista i preventiva del risc de la corrupció dels nens, com a funció dels tribunals tutelars, van coincidir inicialment els dos corrents principals del correccionalisme espanyol: tant els representants conservadors catòlics com els del correccionalisme laic. Aquests últims havien introduït precisament aquesta perspectiva al nostre país a través de la Institución Libre de Enseñanza (ILE) a final del segle XIX. A tall d'exemple, recordem què deia Eugenio Cuello Calón el 1920 parlant de la funció dels TTM:

«[...] protegir i tutelar tots els nens abandonats, maltractats, tots els menors viciosos, desproveïts de suport moral, siguin o no delinqüents en el sentit legal [...]. Així doncs, l'acció paternal del jutge no ha de limitar-se només als delinqüents, si fos així, quedarien fora de la seva esfera d'acció precisament aquells més necessitats de la seva intervenció benèfica».³¹

La infància vulnerable, en situació de perill, des de la continuïtat de l'associació higienista de la pobresa a una malaltia, en aquest model de resposta social acabava sent enviada al reformatori per evitar la seva corrupció. Aquest enfocament es considerava una mena de tasca preventiva de la delinqüència, quan en realitat els nens necessitaven protecció. Aquesta reducció, a més, comportava una consideració de la infància com a perillosa.³² I, com a

³⁰ En aquest sentit, Federico Diego creu que potser era simplement una qüestió de disponibilitat de places o de voler repartir els nois en dos espais per no sobrecarregar la *Prote*. Vegeu DIEGO ESPUNY, F. *Los procesos educativos en la prevención y tratamiento de la disociabilidad: diseño curricular en los sistemas de protección de menores*. Tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona. (1988).

³¹ CUELLO CALÓN, E. «Los tribunales para niños: Legislación española sobre esta materia», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza BILE*, vol. 44, núm. 721 (2020) [en dues parts: pàg. 342 i següents; i 375 i següents. La referència es troba a les pàgines 376 i 377. En castellà, a l'original].

³² SITARA, M. *De los niños en peligro a los niños peligrosos. Control social, tratamiento institucional y prácticas socio-educativas hacia adolescentes entre la protección y el castigo*. Tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona. (2013). https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/131285/01_SITARA_1de2.pdf?se

quadratura del cercle, com recorda Rosa Ventas,³³ en considerar el nen o nena —infractor o necessitat de protecció— com a subjecte perillós, es reconeixia indirectament als tribunals tutelars una indiscutible capacitat «d'exercir el bé», sota l'aparença de complir una funció terapèutica, paternal, de cura i protecció. Això els permetia actuar fora dels límits que presideixen l'actuació de qualsevol jutge ordinari. De fet, la pervivència de la ideologia protectora tutelar ha servit al nostre país de coartada per deixar fins no fa gaire la jurisdicció de menors al marge del sistema complex de garanties que regeix a les altres jurisdiccions. Aquesta ideologia encara continua afectant els models de resposta; no permet que es normalitzi una consideració de la infància com a ciutadania de ple dret i la manté encara com una minoria en tots els sentits.³⁴

6. HISTÒRIES DE VIDA A «L'ESPERANÇA»: EL ALTRES NENS DE «LA PROTE»

Rescatar la història de les institucions que han marcat tantes generacions d'infants no es pot fer sense reflectir també la trajectòria de la institució i del paradigma de resposta social en el qual s'incardinava la seva acció. És igualment crucial explorar les històries de vida d'algunes de les persones —en aquest cas, nens, adolescents i joves— que van viure en aquestes institucions. És preferible obtenir aquestes històries a través de testimonis directes, que ens acostin a una altra imatge i mirada complementàries. Aquesta metodologia és fonamental en les recerques relacionades amb l'educació i la pedagogia social.³⁵

A més, l'ús de les fonts orals i gràfiques, així com dels testimonis vivencials de les persones que van viure en aquestes institucions, supera la seva funció com a eines o mètodes qualitatiu historiogràfics. Aquesta pràctica està

quence=1 [últim accés: 22/04/2024].

³³ VENTAS SASTRE, R. *La minoria de edad penal*. Tesis doctoral presentada a la Universidad Complutense de Madrid. (2002), p. 373. <https://docta.ucm.es/entities/publication/6eff107a-9a6d-4008-9fa4-cd1a-7896d22c>. [últim accés: 22/04/2024].

³⁴ SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. «El interés superior del niño y de la niña. El debate ideológico a través de las denominaciones: ¿Niño/niña? o ¿menor?». *IPSE-ds, INTERVENCIÓN PSICOSOCIOEDUCATIVA EN LA DESADAPTACIÓN SOCIAL*, núm. 9 (2016), p. 55-68. http://www.webs.ulpgc.es/ipseds/IPSE-ds_Vol_9_2016/IPSE-ds-9.pdf [últim accés: 22/04/2024].

³⁵ MARTÍN GARCÍA, A. V. «Fundamentación teórica y uso de las historias y relatos de vida como técnicas de investigación en Pedagogía Social», *Aula*, núm. 7, 1995, p. 41-60. https://gredos.usal.es/bitstream/handle/10366/69201/Fundamentacion_teorica_y_uso_de_las_hist.pdf;jsessionid=1C8C832914A600891E-05F1B003C4A407?sequence=1 [últim accés: 22/04/2024].

profundament relacionada amb la necessitat de rescatar la memòria col·lectiva de tota la societat i de dur a terme accions de justícia i restitució amb aquests col·lectius.³⁶

Com a curiositat, en l'imaginari social, malgrat que tots dos centres acollien majoritàriament nens de protecció, el Grup Benèfic era conegut entre els veïns del barri i, per extensió, de la ciutat, com «la Prote»; i l'edifici actual del centre penitenciari, el de les Escoles Professionals de l'Esperança, com «el Tribunal de Menors», amb una connotació associada al concepte de «perill». Fins i tot els interns d'aquest centre tenien una estranya sensació de greuge comparatiu, de doble marginació, en relació amb els que estaven acollits al Grup. Més encara perquè, en molts dels casos, l'adscripció a un centre o un altre era fruit de l'atzar i la casualitat, i, segons la seva impressió, sempre les condicions van ser millors al Grup.³⁷

La recuperació de la memòria històrica de la JPPMB i de les històries de vida dels nens de «la Prote» acollits al Grup Benèfic ha estat objecte de recerques i publicacions durant diversos anys.³⁸ No obstant això, en les trobades periòdiques dels antics interns, sempre s'ha expressat la necessitat de recuperar també les vivències dels nens de protecció que es consideraven també part de «la Prote», tot i haver viscut la infància al centre ubicat a balneari costat del carrer: el del TTMB.

De relats de vides robades als centres del TTMB, podem trobar-ne en llibres³⁹ o en capítols de llibre.⁴⁰

³⁶ VILANOU TORRANO, C. i DE LA ARADA ACEBES, R. «Las fuentes orales y audiovisuales: un nuevo marco en la construcción colectiva de la historia de la educación», MOREU CALVO, A. C. (ed.). *Les fonts orals i audiovisuals en la història de l'educació. Innovació i recerca en la docència universitària*, Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 2010, p. 25-54.

³⁷ PRAT, F. X. *Mis historias de "La Prote" y más...* Barcelona: Autoedició, 2022. <https://mega.nz/file/8Qp1xZBJ#Bf91OyZYb5Hp2eeS9ERDD7lg185hNaJz7OkIbvj4DBg>, seccions 1 i 143 [últim accés: 22/04/2024].

³⁸ Es poden consultar, a més de l'obra esmentada de Francesc Xavier Prat: GORDALIZA CORNELLÀ, Benet i SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. «El Grup Benèfic Wad Ras: semblança al centenari de la creació de "La Prote"», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 30 (2017), p. 13-45. <http://revistes.iec.cat/index.php/EduH/article/view/143366/142222> [últim accés: 22/04/2024]. Per ampliar la memòria i les històries de vida del centre: GORDALIZA CORNELLÀ, B. i SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. «La Prote, vida quotidiana i històries de vida», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 30 (2017), p. 187-220. <http://revistes.iec.cat/index.php/EduH/article/view/143372/142242> [últim accés: 22/04/2024].

³⁹ LARREULA VIDAL, E., *Lladres d'infanteses. Una vida la Tribunal Tutelar de Menores*, Barcelona: Pagés Editors, 2015. En ell s'explica la història d'una nena interna al centre Nostra Senyora del Coll.

⁴⁰ REGÀS I PAGÈS, Oriol. *Los años divinos*, Barcelona: Destino, 2010.

D'exemples d'experiències de vida, aquestes ja pròpiament a l'Escola Professional de l'Esperança, en podem trobar al reportatge de Sònia Casas Codinach⁴¹ que ens acosta algunes vivències de Jesús Galea i Pere Hervás. Aquest darrer va ingressar al centre a vuit anys perquè la seva mare no podia mantenir-los ni a ell ni als germans petits. Tots dos conserven imatges de com cantaven el «Cara al sol» cada matí; de l'única joguina que tenien, una pilota feta per ells mateixos amb draps; de la fam... Galea i Hervás eren nens protegits, com més de la meitat dels interns del reformatori, segons ells. I alguns hi eren des dels quatre anys! A vegades, hom podria pensar que era un error administratiu. Però no ho era. Com hem vist abans, formava part d'una manera d'entendre i de fer. Com diu en aquest reportatge Jesús Galea: «Tenir-nos allà dins encaixava amb la mentalitat de l'època. Només pel fet de ser un nen pobre o entremaliat, ja et consideraven un delinqüent». Això ens ofereix un exemple paradigmàtic de la pervivència de l'imaginari social de la pobresa que van construir els tractadistes Juan Luis Vives, Domingo de Soto, Juan de Robles, Miguel de Giginta i Cristóbal Pérez de Herrera al segle XVI.⁴²

Tampoc no hauríem d'oblidar els testimonis que Josep Maria Huertas Clavería ens va revelar el 1970 i el 1971 sobre nens i adolescents d'aquest centre a través de les seves col·laboracions a la revista *Destino*.⁴³ Hi explica algunes històries anònimes i ofereix referències del Rata, un noi habitual a les cròniques de successos de l'època.

Ara compartim retalls de dues petites històries (fins ara inèdites) que tenen el valor de contribuir a ajudar a recuperar la memòria del que va ser l'acció tutelar de l'Estat franquista.

⁴¹ CASAS CODINACH, S. «Els nens de Wad Ras», *SÀPIENS, tot és història*, núm. 235 (2021), p. 30-43 [La referència textual a les seves experiències de vida es troba a les pàgines 32 i 33].

⁴² CABADO, J. M. «Imaginería en torno a la pobreza en la tratadística española del siglo XVI», FUNES, L. (ed.). *Hispanismos del mundo. Diálogos y debates en (y desde) el Sur*, Anexo digital, sección II, Buenos Aires: Miño y Dávila, 2016, p. 23-33. https://www.academia.edu/attachments/43970292/download_file?t=MTcwMDA1OTAxMiw4Ni4xMjcuMj15LjEyMg%3D%3D&cs=swp-splash-paper-cover [últim accés: 22/04/2024].

⁴³ HUERTAS CLAVERÍA, J. M. «Nos fugaremos todos...», *Destino*, 23 de novembre de 1970; i «Lo que fue de los chicos de Wad Ras», *Destino*, 5 de gener de 1971.

6.1 Paco Luis⁴⁴

Va ingressar a les Escoles Professionals de l'Esperança el 1957, quan tenia cinc anys, i hi va romandre fins al 1965, quan en tenia tretze. Hi va ingressar a causa de la separació dels seus pares i per les dificultats econòmiques de la seva mare per mantenir-los, a ell i a la seva germana, la qual enviaren a un altre centre del TTM. Així doncs, els dos germans eren nens de protecció.

Els anys viscuts al col·legi de «la Prote», com ell l'anomena, foren de «manca de llibertat, gana de bons aliments i por al càstig físic injust».

El pitjor moment de la setmana per a ell era tornar al centre del TTMB després de passar el diumenge a casa dels familiars. Per Paco Luis, segons les seves paraules,

«[...] era traumàtica, entrava per la porta trist i plorant, i em dirigia al dormitori, que trobava a les fosques, només il·luminat pels fanals exteriors del carrer Wad-Ras, em ficava al llit, després de dir adeu a la meua mare a través de la finestra, i em dormia seguint plorant, tot cobert fins al cap, per amagar-me del món, fins que al despertar el dilluns, començava a contar els dies que restaven per tornar a sortit novament de passeig el diumenge, tot desitjant arribés un festiu entremig, perquè l'espera fos més curta».

Imatge 26. Els dormitoris (fotografia del diari La Prensa, 2 de setembre de 1971)

Observant la imatge dels dormitoris, hom podria evocar i comprovar la pervivència en el temps d'algunes de les propostes de control des del punt de vista visual, com les indicacions de Giginta al segle XVI sobre com haurien de ser els espais per dormir de les persones acollides a les cases de misericòrdia:

⁴⁴ Aquest és el pseudònim amb el qual ha demanat ser identificat en aquest escrit.

«[...] han d'estar repartits en refectoris i dormitoris [...] rasos, sense envans ni cap penjadís, en sengles lliteres amb els seus llums encesos de nit».⁴⁵

Recorda de bon grat les obres de teatre i concerts de música clàssica que la Banda Municipal ofería anualment al pati. Desafortunadament, en aquest espai no hi havia ni arbres ni zones verdes. Creu que al fossar de l'edifici abandonat i amb restes de brutícia es podrien haver potenciat horts per apreciar la natura. Recorda que es va trencar el braç a la perillosa rampa del pati de l'avinguda del Bogatell.

Imatge 27. Patinet de rodaments com els que feia el senyor Pedro.

Dels educadors, en té molt bon record, com la majoria dels companys; del senyor Pedro Jarque Zúñiga, que els tractava molt bé i els feia uns patinets amb rodaments. Paco Luis recorda que sempre li deia que seria un bon «cambrer», intuïnt quins van ser els camins de la seva carrera professional.

Entre les experiències menys positives, destaca el tracte en general, la manca d'higiene i l'alimentació deficient. Manté un record molt negatiu d'un «educador zelador», el Ferrer, el qual amagava sota la bata una vara de fusta per pegar als nois i castigar-los.

⁴⁵ GIGINTA, M. *Tractado de remedio de pobres*. Coimbra: A. de Mariz [facsimil], 1579, p. 39 vers. <https://iump.ucm.es/DialogycaBDDH/BDDH188/tratado-de-remedio-de-pobres/> [últim accés: 22/04/2024] [L'adaptació al català és nostra].

Imatge 28. El Ferrer, «educador zelador» d'infaust record (Fons personal de Paco Luis)

6.2 Els records de Michel

Michel Serrano Ruiz va estar a la institució tan sols un any, de final de 1969 a final de 1970, entre els nou i els deu anys, i va viure en primera persona tota l'experiència renovadora que ampliarem a l'apartat següent.

Va ingressar al centre i l'agruparen amb el seu germà —que hi era des de 1966—, per decisió de la seva mare, que va argumentar no poder atendre'ls. Esdevenien, així, dos nens més de protecció. Michel patia raquitisme com a resultat de la deficient alimentació,⁴⁶ tenia l'esquena desviada, era baixet i semblava «un nen de Biafra», segons les paraules del pediatre que l'atenia.

⁴⁶ I això quan venia traslladat d'una altra institució auxiliar del TTMB, la Guarderia Santa Teresita de Sabadell, on era des de feia 18 mesos, el febrer de 1968.

Imatge 29. Michel en aquella època (Fons personal de Michel Serrano)

Defineix la seva experiència com a «intimidant, poc menys que aterrador». Per ell, allò era una presó en tots els sentits de la paraula i també «una jungla on el més fort i llest sobrevivia; el més feble i ximple (jo, entre ells) es fotia».

Comenta amb amargura:

«Una de les terribles qüestions que probablement no hagin estat degudament tractades, potser fins i tot obviades, és l'abús que un patia a les mans dels seus propis companys. Per això dic que era en tots els sentits una presó. Diré més: la intimidació i el terror que jo sentia no es devia tant al tracte que em dispensaven els “carcellers”, que, tot i ser execrable, avui l'entenc com a comprensible, atesa la naturalesa essencialment infrahumana d'aquests subjectes. El més terrible i desolador era el tracte de bona part dels meus companys. [...] al llarg dels anys, he recordat moltes vegades la crueltat, la mesquinesa, la sordidesa de molts dels altres internats. Això va convertir la meua experiència en una cosa més dolorosa encara. Un s'espera qualsevol vilesa dels seus victimaris, no de les víctimes que pateixen amb tu els rigors propis d'un centre d'internament i reeducació».⁴⁷

⁴⁷ La contundència d'aquestes denúncies de situacions d'assetjament (*bullying*), lamentablement tan freqüents en moltes institucions, impacta per la seva cruesa.

Manté encara avui un record agradable dels mesos de gestió de Marià Samaranch, del qual destaca «la meravellosa i humanitària tasca que van fer Marià i el seu equip». Michel afirma: «Marià és per a mi el pare que mai vaig tenir».

També manifesta que, durant el seu periple per diferents institucions, només va menjar dignament durant els mesos en què Samaranch va ser director; als altres centres, sempre va passar fam.

Imatge 30. Michel, l'estiu de 1970, de colònies (primer a la dreta, a la fila de sota (Fons personal de Marià Samaranch, ANC)

El van transferir al centre Col·legi del Redentor⁴⁸ després del cessament de l'equip, a principi de desembre de 1970. Van prendre aquesta mesura amb ell i altres nois per evitar que els actes de «rebel·lió», com els va descriure Michel, que es van produir després de la sortida de Marià Samaranch, es propaguessin i es creés una crisi difícil de manejar.

7. L'INTENT DE RENOVACIÓ A LES ESCOLES PROFESSIONALS DE L'ANY 1970

El panorama a final de la dècada dels seixanta al centre, sota la direcció de Vives,⁴⁹ era esfereïdor. Les referències que tenim de la seva gestió, especialment

⁴⁸ I després d'aquí, amb una breu estada novament amb la mare, torna a ingressar, el 1972, a la Colònia Agrícola del Vallès, on romandrà fins al 1974.

⁴⁹ Joaquim Vives de la Cortada Pagès va néixer a Arenys de Mar a principi del segle xx, l'any 1900.

cap a la fi del seu mandat, no són gaire constructives, ja que el descriuen reclos al seu despatx, al marge de la vida institucional del centre i permetent els abusos: «Diuen que Vives de la Cortada pecava, entre altres mals, d'un paternalisme malentès que el va portar a tolerar actituds inadmissibles per part dels cuidadors que estaven a càrrec dels nois». ⁵⁰

I del grup de persones adultes, vigilants més que zeladors, les referències no poden ser més explícites i negatives:

«El perfil d'aquells zeladors sembla tret d'un catàleg de personatges de la casa del terror. Hi havia el borratxo habitual, coix i malhumorat, que sempre es passejava amb un pal a la mà i que no es conformava a vexar i pegar els infants més petits i desvalguts, sinó que també demanava diners i favors sexuals a les mares si volien visitar els seus fills. També n'hi havia un de qui deien que era ex legionari, a qui li faltava mig braç, una circumstància que no l'arronsava a l'hora de robar als nois amb l'excusa de guardar-los les poques pertinences que poguessin tenir. Un altre representava el prototip del perfecte inútil, un inepte incapaç de solucionar el més mínim dels problemes, i, dissortadament, tampoc no hi faltava la figura del depredador que *estimava* els nois en excés». ⁵¹

El que resulta més escandalós és que aquests abusos eren coneguts no solament pel director, sinó també pel jutge de Menors de l'època, Martirián Llosas, ⁵² segons el testimoni de Marià Samaranch, ⁵³ i no es feia res.

La dinàmica del procés de renovació, segons les narracions de Sònia Casas i Pere Led, va aprofitar la jubilació de Vives com a director. Marià Samaranch es va postular amb llibertat total per acomiadar els zeladors més corruptes i incloure personal de la seva confiança. El 12 d'abril es va produir el seu nomenament i el canvi d'equip educador.

Va ser mestre de primera ensenyança i, abans d'assumir la direcció el 1951, havia treballat, els anys vint, al Grup Benèfic Wad-Ras i, els anys trenta, a l'Institut Torremar de Vilassar de Dalt, en ambdós casos sota la direcció de Lluís Folch i Torres. Durant la Guerra Civil, va formar part de les milícies de la Cultura com a milicià de batalló a la Clínica 16 del Masnou, per la seva afiliació a la CNT. Va ocupar la direcció de les Escoles Professionals fins al 1970, any en què es va jubilar.

⁵⁰ CASAS CODINACH, S. «Els nens de Wad-Ras...», *Op. cit.* p. 32.

⁵¹ *Ibid.*, p. 32.

⁵² En una entrevista a *El Noticiero Universal de Barcelona*, el dia 22 de gener de 1970, havia arribat a dir que, als centres que depenien del Tribunal, eren «*demasiado blandos para lo que en realidad merecen estos muchachos*». LED CAPAZ, P., *Dos experiencias concretas...* *Op. cit.* p. 35.

⁵³ CASAS CODINACH, S. «Els nens de Wad-Ras...», *Op. cit.* p. 36.

Imatge 31. Alguns membres de l'equip amb Marià Samaranch a la dreta
(Fons Marià Samaranch, ANC)

El nou equip de dotze educadors provenia en part de la congregació jesuïta de l'Anunciació i Sant Joan de Berchmans.⁵⁴ Entre ells hi havia Pere Led, Eduard Cabanach, els germans Álvaro i Rafael Puente, i Jorge Vila. També es van comprometre una vintena de voluntaris, com ara Josep Caminal, Jordi Valls, Eduard Cesari, Josep Lluís Iglesias, Manel Rius, Jordi Esteban, Antoni Batllori... I Isidre Bravo, estudiant de Psicologia, juntament amb les estudiants de Psicologia Anna Saura i Mercè Mitjavila —les primeres figures femenines a entrar al centre—, van confeccionar la fitxa mèdica i psicològica de cada nen.

La desparasitació dels dormitoris —que estaven plens de xinxes—, la pavimentació de les zones esportives —com el camp de bàsquet—, la reparació dels lavabos —que sempre estaven embussats— i la neteja i l'enjardinament del fossar van ser prioritaris. En total, van sortir quatre camions plens de brossa: ampolles, vidres, restes de roba i d'espardenyes, ferralla i brutícia diversa.

⁵⁴ Del carrer de Balmes, 137, de Barcelona —on abans hi va haver el Cinema Phartenon—, un dels espais educatius i de lleure de l'òrbita de l'Església. En aquells moments, s'hi aplegaven joves jesuïtes i estudiants voluntaris que impartien classes en hospitals i centres públics de primària, entre altres accions. CASAS CODINACH, S. «Els nens de Wad-Ras...», *Op. cit.* p. 36.

Imatge 32. Els nens col·laboren en la neteja del fossar (Fons Marià Samaranch, ANC)

Es va introduir la separació de les dinàmiques per grups d'edats similars per fomentar la sensació de pertinença a alguna cosa amb un «cert aire de família». ⁵⁵ Es crearen sis grups, d'uns vint-i-cinc nois cada un: tres grups dels qui tenien més de catorze anys i tres dels qui eren més joves. Cada grup tenia dos educadors.

Pel que fa a la formació, es va potenciar que els nens sortissin a estudiar fora del centre, tant per a la formació professional com per a la formació bàsica primària en classes nocturnes.

A l'estiu, el grup de nens va gaudir d'un llarg període de colònies a Santa Maria de Merlès, al Berguedà. Per a molts d'ells, va ser la primera experiència en una activitat d'aquest tipus.

Imatges 33 i 34. Els nens a l'autobús i l'edifici de la casa de colònies a Santa Maria de Merlès (Fons Marià Samaranch, ANC)

⁵⁵ LED CAPAZ, P. *Dos experiencias concretas...* *Op. cit.* p. 49.

A final de setembre, després d'una classe nocturna fora del centre, tres dels nois interns van protagonitzar una persecució de la policia que va tenir molt ressò mediàtic. Arran d'aquest incident, el jutge Martirián Llosas va traslladar-los, un cop detinguts, a una casa tutelar de Saragossa, per evitar que el nom del centre no tornés a sortir a la premsa.

Llosas va exigir, a més, que s'acomiadessin els quatre jesuïtes que formaven part de l'equip. Quan van ser acomiadats, a principi de novembre, hi va haver un moviment de solidaritat per part de la resta de l'equip, que va presentar la dimissió —incloent-hi la del director i la dels voluntaris, 39 persones en total—, i fins i tot es varen rebre moltes cartes de suport dels nens.⁵⁶

L'estratègia del TTMB⁵⁷ va provocar l'efecte contrari i el cas va ser motiu de multitud d'articles, reportatges i entrevistes a la premsa local i també a la de Madrid,⁵⁸ durant l'hivern de 1970 a 1971. Així mateix, va condicionar la resposta que des de llavors van mantenir la Junta i el Tribunal de Menors de Barcelona —com veurem després en altres conflictes—, instal·lats en una presència molt feble en els mitjans de comunicació, com amagats als seus despatxos observant allò que passava, gairebé sense intervenir. Respecte dels nois de l'Esperança, com ja hem dit abans, el TTMB en va traslladar bona part, els que eren casos evidents de protecció, a altres entitats i en deixaren al centre tan sols algunes desenes.

8. LA RENOVACIÓ PEDAGÒGICA DELS SETANTA A LES INSTITUCIONS DE LA JPPMB I DEL TTMB

L'experiència de l'Esperança va durar sis mesos,⁵⁹ però va actuar com a detonant d'un moviment amb accions de denúncia i reclamació social de canvis en la resposta a la infància vulnerable, que es van succeir en cascada a tot

⁵⁶ L'endemà d'aquests fets va sortir publicat un reportatge signat per FIGUERUELO, A. «El grave problema de la protecció de menors», *El Noticiero Universal*, 6 de novembre de 1970.

⁵⁷ Hi feu intervenir, fins i tot, el Consell Superior de Protecció de Menors de Madrid, que va arribar a enviar dos inspectors, a final de novembre. Van confirmar allò que ja els havia dit el jutge: que, als nois, se'ls tractava massa bé i que els donaven massa llibertat. CASAS CODINACH, S. «Els nens de Wad-Ras...», *Op. cit.* p. 42.

⁵⁸ ZUNZARREN, A. «Educación psicopedagógica frente a delincuencia juvenil», *Diario Madrid*, 10 de desembre de 1970, p. 17.

⁵⁹ El tema va continuar viu en els mitjans de comunicació durant molts mesos. Vegeu, a tall d'exemple, SÁNCHEZ COSTA, J. J. «La "Casa de Observación" del Tribunal Tutelar de Menores», *El Noticiero Universal*, 2 d'abril de 1971.

Catalunya. En la majoria, el Centre de Formació d'Educadors Especialitzats de Barcelona (CFEEB) va tenir un paper molt significatiu i articulador.⁶⁰ El CFEEB havia estat creat a Barcelona el 1969 i el dirigia Antoni Julià. Ja el 1970, Julià havia entrat en contacte amb Piquer i Jover.⁶¹

Van seguir l'estela d'aquest moviment, entre altres institucions, la Residència Albada de Sabadell,⁶² la institució Estel de l'OTA —Obra Tutelar Agrària, que havia creat Ramon Albó—, la Colònia Agrícola de Santa Maria del Vallès, o Les Torres de Lliçà de Vall.⁶³ En aquestes dues institucions, col·laboradores també de la JPMB i del TTMB, es van plantejar exigències de renovació pedagògica, que també van tenir acomiadaments en massa. En part, el trencament de relacions entre els germans de La Salle i la JPPMB, el curs 1975-76, a causa de la gestió de l'Institut Ramon Albó de Mollet del Vallès (IRAMV,⁶⁴ continuïtat del de Poblenou), també va estar relacionada amb aquest qüestionament crític.⁶⁵ Aquesta mateixa situació fou motiu de ruptura de relacions, el 1976, entre l'asil Duran i el TTMB.

En el que potser va ser l'episodi més important, el 1977 es va declarar una vaga a l'IRAMV en contra de les decisions del nou director, i la qüestió

⁶⁰ Al respecte, Antoni Julià sostenia, en una entrevista que li vaig fer el 18 de març de 2006, que la manca de resposta repressiva davant d'aquest moviment social, amb relació al qual es van arribar a fer manifestacions davant d'alguns centres —resposta repressiva que sí que es donava en altres manifestacions en la vida social, laboral, política, etc.—, va formar part d'una estratègia de *laissez faire, laissez passer* per dirigir la mirada cap a llocs considerats pel règim franquista poc importants políticament. Alguns periodistes van patir processaments per les seves anàlisis del procés, com Carmen Alcalde, que havia publicat un article: ALCALDE, C. «Proceso a los reformatorios», *Cuadernos para el Diálogo*, núm. 87 (1970), número que va ser segrestat per la censura franquista.

⁶¹ Antoni Julià va escriure un apèndix a un article de Piquer i Jover sobre la necessitat de formació específica dels educadors, amb el títol: JULIÀ, A. «El centro de Formación de Educadores Especializados de Barcelona», *Pro infancia y juventud*, núm. 129 (1970), p. 49-51.

⁶² Considerada per la JPPMB com a exemple d'actualització i de renovació —hi va exercir d'educador i assessor Antoni Julià—, com ens recorda MARTINELL I SEMPÈRE, A. *Configuració dels antecedents professionals de l'educador especialitzat-social a Catalunya (1960-90) des d'una perspectiva històrica*. Tesis doctoral presentada a la Universitat de Girona. (1994), p. 311. <https://www.tdx.cat/handle/10803/96404#page=1> [últim accés: 22/04/2024].

⁶³ MARTINELL I SEMPÈRE, A. *Configuració...*, *Op. Cit.* p. 320. I vegeu també CASAS I AZNAR, F. *Aportacions per a una història del procés de normalització dels centres assistencials per a infants amb problemàtiques sociofamiliars a Barcelona. 1975-86*. Treball inèdit del programa de doctorat, maig de 1986. D'altra banda, va ser en aquesta institució, l'OTA de Lliçà de Vall, on va iniciar la seva tasca professional com a educador Alfons Martinell.

⁶⁴ On havien treballat en aquells anys, 1972-1975, Faustino Guerau de Arellano —com a orientador d'estudis— i Adrià Trescent —com a director. Ambdós formaven part de l'equip del CFEEB.

⁶⁵ SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. *La Junta de Protección...* *Op. cit.* p. 651-656.

va ocupar la portada dels diaris durant mesos.⁶⁶ Després, se succeïren uns estranys episodis d'incendis, i gairebé es va arribar a una situació pràctica d'ocupació i d'autogestió del centre.⁶⁷ La direcció de la Junta i el TTMB van romandre en tot aquest període (des de març de 1976 fins a la fi dels setanta) més preocupats per la cobertura mediàtica de la institució, acumulant retalls de premsa de manera gairebé compulsiva,⁶⁸ que per les denúncies que rebien.⁶⁹

El moviment va culminar, al final de 1977, amb la creació d'una plataforma estable de coordinació, anomenada Comissió d'Entitats. Aquest ens agrupava representants del CFEEB (Centre de Formació d'Educadors Especialitzats de Barcelona), de l'IRES (Institut de Reinserció Social), del Col·legi d'Advocats, del Col·legi de Llicenciats (secció de Psicologia), de l'Associació d'Assistents Socials, de Rosa Sensat, així com educadors i educadores de diversos centres. Durant aquests anys, la comissió va introduir alguns canvis a les polítiques socials i a les lleis.

A partir de l'episodi de l'IRAMV, la tendència va canviar i, amb l'experiència dels Col·lectius Infantils de l'Ajuntament de Barcelona, que van iniciar la seva tasca l'estiu del 1978⁷⁰ —la gestió dels quals va ser assumida pel CFEEB—, es va iniciar el tancament dels centres d'asil franquistes i la seva renovació en un camí que ja no ha pogut tornar enrere.

9. ISIDRE BRAVO: EL NEXE AMB EL CFEEB

En el cas del procés a les Escoles Professionals del TTMB, el nexa entre les dues institucions va ser Isidre Bravo, que ja des del setembre de 1969

⁶⁶ L'estudi a les hemeroteques, que encara s'ha de fer, sobre aquest conflicte, que va omplir pàgines d'informació i de reflexió en la premsa de l'època, ens proporcionaria una imatge molt important de com s'ha desenvolupat la professió de l'educador social. Sempre trobarem una referència constant: la ploma d'Antonio Figueruelo, el qual des d'*El Noticiero Universal*, va ser un puntal comunicatiu d'aquest procés.

⁶⁷ Com a curiositat d'aquest procés, recordem que l'equip va demanar a Faustino Guerau de Arellano que fes d'orientador pedagògic, funció que va desenvolupar durant uns mesos.

⁶⁸ AJPMB, lligalls f1385, f1386, f1387, f1389, f1393 i f1471.

⁶⁹ Vegeu el manifest «Por una nueva Protección de Menores», elaborat el 1977 pels educadors i educadores de l'IRAMV. Es reproduïx a l'annex IV, Documental de SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, C. *La Junta de Protección...* *Op. cit.* https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/2917/04.CSV_PARTE_4.pdf?sequence=4&isAllowed=y [últim accés: 22/04/2024].

⁷⁰ Per l'experiència dels Col·lectius Infantils de l'Ajuntament de Barcelona és imprescindible acudir a SABATÉ DELGADO, J. *Sociologia de la marginació: un cas de Barcelona*. Tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona. (1982). [URL: <https://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/190154>. Últim accés: 22/04/2024].

col·laborava amb l'Esperança i que es va afegir a l'equip com a psicòleg. Estudiava a l'Escola del Doctor Siguan, de la Universitat de Barcelona, on va obtenir el diploma de l'Escola de Psicologia Aplicada l'any 1971. La seva col·laboració amb el CFEEB, primer com a membre de l'equip de formació⁷¹ i després en la direcció, va contribuir a la conceptualització i vertebració dels coneixements de l'educació especialitzada social en diverses publicacions i documents destinats a donar suport a la tasca d'educador especialitzat.⁷²

Entre els anys 1982 i 1984, fou el coordinador de l'equip director del Patronat Flor de Maig, al qual estava adscrita l'Escola d'Educadors Especialitzats de la Diputació de Barcelona, que era una continuació de l'Escola del CFEEB.

10. FINAL

Hem fet un ràpid recorregut pel que va ser l'esdevenir històric de les Escoles Professionals del TTMB Nostra Senyora de l'Esperança. N'hem descrit les instal·lacions, hem presentat els testimonis de vida d'alguns nens que hi van viure, i hem destacat els esforços de renovació pedagògica en l'educació social dels anys setanta.

*Imatge 35. Les Escoles Professionals Nostra Senyora de l'Esperança els anys setanta
(Fons Brangulí, ANC)*

⁷¹ SABATÉ DELGADO, J. *Sociologia de la marginació... Op. cit.* p. 426.

⁷² BRAVO, I., JULIÀ, A. i RENAU, D. *La Praxis de la educació especial. Conceptos, instrumentos e instituciones. Apuntes críticos*, Barcelona: Hogar del Libro, 1976.

Però també partíem d'una intenció relacionada amb l'imaginari col·lectiu: oferir elements perquè la confusió recurrent entre aquesta institució i el Grup Benèfic Wad-Ras es recondueixi cap a una diferenciació dels recorreguts històrics, la funció i la memòria.